

Kuli-steinen og landsnamnet *Noreg*

Av James E. Knirk

*Jan Ragnar Hagland argued in volume 32 of this journal that the runic inscription on the Kuli stone, which provides the earliest Norwegian attestation of the toponym Norway, extends the late medieval duality of the second element as -vegr or -riki (as discussed by Helge Sandøy in 1997) back to the late Viking Age. Hagland's new readings of the inscription in 1998 have, however, not been generally accepted. They were based on laser contour measurements of the stone surface which were topographically coarse and resulted in microcartographic documentation that no longer satisfies modern requirements. A mistake made in connection with the deletion of overlapping between the data files containing the laser measurements led to a misreading by Hagland of **nuriki** as **nu:riki**. The punctuation which supposedly divided this toponym is not a subtle indication that the final element was -riki, as Hagland suspected; it is rather a fallacious double reading of the branch on the u-rune due to the overlapping of data files. The inscription does not appear to contain any e-rune either, so Hagland's other possible support for the interpretation -riki is probably likewise nonexistent.*

I band 32 av dette tidsskriftet, årgang 2015 (utkome 2016), freista Jan Ragnar Hagland å bidra til diskusjonen av etymologien til landsnamnet *Noreg* ~ *Norge* (med referanse til Sandøy 1997). Han trekte fram det første skriftlege belegget for dette namnet i Noreg, nemlig i runeinnskrifta på Kuli-steinen frå Nordmøre. Sandøy hadde tolka dei mange ulike formene av landsnamnet frå seinmellomalderen som utslag av at andre leddet vart oppfatta som anten *-vegr* eller *-riki*. Sidan har Eldar

Heide i band 33, årgang 2016 (utkome 2017), teke opp etymologien til dette toponymet ved å ta stilling til nyare forskning kring første leddet, *norð-* ‘nord’ eller *nór-* ‘smalt sund’. Han avviser (2017: 14) Haglands forslag «at det fanst eit alternativt andreledd *-ríki* så tidleg som i fyrstninga av 1000-talet» av di – som Hagland (2016: 121) sjølv seier – **i**-runa og **k**-runa i Kuli-steinens **inu:riki** ved den tida kunne ha verdiane respektive *i/e* og *k/g*. Difor kan innskrifta like godt lesast *i Noregi*, skriv Heide, og held fram med at «det ikkje er andre ting som kunne tyde på eit tidleg **Noríki*».

Innlegget her skal ikkje ta stilling til første leddet, men berre dreia seg om lesinga av runene på Kuli-steinen og kva dei har å seia for tolkinga av andre leddet. Hagland har sysla med Kuli-steinen i 25 år. Ei arkeologisk utgraving i 1984 i nærleiken av staden der steinen opphavleg skulle ha stått, avdekte ein konstruksjon som viste seg å vera fundamentet til ein veg frå vikingtida, ein veg som gjekk rett forbi steinen, eller kanskje heller ei brulegging over ei myr. I 1990 vart ein av trestokkane i fundamentet årringsdatert til 1034 (Pettersen 1990: 94). Ved å gå ut frå, klokt nok, at brulegginga og reising av runesteinen skjedde samtidig, kunne Hagland datera innskrifta til 1034 (Hagland 1991: 160–162). Dette skulle vera tolv år etter den «kristninga av Noreg» som er nemnd på steinen. Dette passar bra med at det ifølgje Snorres relative kronologi i saga om Olav den heilage i Heimskringla vart vedteke kristne lover på Moster-tinget tidleg på 1020-talet (jf. Hallan 1966). Er dette rett, kan det aktuelle Moster-tinget daterast til 1022.

Teksten på Kuli-steinen, nr. 449 i korpusutgåva i *Norges innskrifter med de yngre runer*, er ifølgje Aslak Liestøl (1957: 283; usikre lesingar er indikerte med prikk under bokstaven):

A-lina: +**p**urir·**a**uk·**h**alvar**p**r·**r**ai**ʃ**tu·**s**tain·**p**in**s**i·**a**ftul**f**liut

B-lina: +**t**ualf·**u**intr·**h**a**f**þi·**k**r**i**ʃ**t**i**n**·**t**umr·**u**iri**t**·**i**n**u**riki

Þórir ok Hallvarðr reistu stein þinsi ept (Ulfliót) ...

Tolf vetr hafði kristindómr verit í Nóregi ...

«Tore og Hallvard reiste denne steinen etter (Ulvjot) ...

Tolv vintrar hadde kristendomen vori i Noreg ...»

Det er altså noko usikkert kva namn han bar som steinen er reist til minne om. Også ordet ‘kristendom’ har mange usikre runeteikn ifølgje

Liestøl, men sjølve lesinga er absolutt den mest nærliggjande. Dei siste runene i båe linene står tett inntil ein brotkant, og ein munnleg tradisjon fortel at eit toppstykke på vel 40 cm vart fjerna for om lag 150 år sidan. Det er såleis uvisst om linene har hatt eit framhald, men innskrifta gir fullgod meining som ho er no. I samband med den nye dateringa av innskrifta la Hagland (1991: 162–163) fram ei ny lesing av **tualf** i B-lina som **tuilf** (for *tveľf*), då han meinte at han ikkje kunne sjå kvisten som ville gi ei **a**-rune (𐌶). Dette tolka han som påverknad frå gamalengelsk (jf. geng. *tveľf*, eng. *twelve*).

Tidleg på 1990-talet byrja eit prosjekt i Sverige som tok sikte på å dokumentera med hjelp av lasermåling endringar over tid i overflata til helleristingar, særleg med omsyn til forvitring. I samband med dette mikrokarteringsprosjektet vart det også dokumentert eit knippe innskrifter, særleg runeinnskrifter, for det meste svenske. Hagland fekk naturgeografen Jan Swantesson ved Högskolan i Karlstad (no Karlstads universitet), som utførte alle lasermålingane, til å mikrokartera også innskrifta på Kuli-steinen (jf. Swantesson 1998). På grunnlag av denne dokumentasjonen kom Hagland med nye lesingar av einskilde teikn og nye tolkingar av einskilde ord i innskrifta i eit føredrag på ein konferanse i Trondheim i 1997, publisert i 1998. Dei nye lesingane gir som oftast støtte til lesingar som Liestøl såg på som usikre og som Hagland no meiner er sikre; dette gjeld m.a. fire runeteikn i ‘kristendom’. Ei «nyvinning» var lesing av **tualf** som **tuhlf**; i mikrokarteringa ville Hagland sjå eit lite kryss midt på staven, som i ei **h**-rune (𐌿), men med litt kortare kvister. Denne forma ville han tolka som eit tidleg eksempel på punktering av **i**-runa, dvs. som **e** (𐌷). Han kjem altså til same resultat (*tveľf*) som då han i 1991 ikkje kunne sjå kvister på denne runestaven i det heile teke. Ei anna «nyvinning» var lesing av **uiriṭ** i B-lina som **umriṭ** (med eit mogleg eittpunkts skiljemerke etter **m**, altså **um·riṭ**), noko som Hagland (1998: 134–138) tolka som *um rétt*, dvs. ‘retta på (ting); betra (ting)’, altså at kristendomen ikkje berre hadde ‘vore’ i Noreg i 12 år, men ‘forbetra’ landet. Utsegna vart med det propaganda for den nye trua.

Då eg i 1999–2000 skreiv artikkelen om Kuli-steinen til *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (Knirk 2001), hadde eg enno ikkje fått høve til å granska originaldokumentasjonen frå mikrokarte-

ringa. Men eg var skeptisk til dei nye lesingane. Mikrokartering med lasermåling er rett nok ein objektiv prosedyre, men oppfatninga av dei registrerte variasjonane i overflatehøgde i samband med nye lesingar av runeteikn og nye tolkingar av einskilte ord inneber sterke subjektive element. Eg skreiv at det var lite støtte for den nye lesinga **tuhlf** (tolka som **tuelf**) og at dokumentasjonen truleg like godt kunne vore brukt til å stadfesta Liestøls lesing **tualf**. Vidare meinte eg at den nye lesinga **umrit/um-rit** (for **uirit**) «appears neither graphically plausible nor semantically reasonable». Det er nemleg ikkje plass på steinen til høgre kvisten på ei **m**-rune (Y). Skepsisen min vart styrkt då eg i 2006 fekk høve til å reisa til Karlstad og undersøkje originaldokumentasjonen saman med Swantesson. I innleiinga til festskriftet til Hagland viste redaktørane at dei var klar over den faglege resepsjonen som jubilantens arbeid med Kuli-steinen hadde fått. Dei skreiv (Berg, Dalen og Seim 2013« 10): «Nylesinga og det nye tolkingsframlegget av ein liten runesekvens har ikkje overttydd så mange, men viljen til å prøva ut nye teknikkar i arbeidet med halvt utviska innskrifter er prisverdig» (det er truleg spesifikt **umrit/um-rit** som det her er tale om). Likevel presenterer Hagland i bidraget sitt i dette tidsskriftet i 2016 dei nye lesingane **tuhlf/tuelf** og **inu:riki** (med interpunksjonsteikn) som om dei var lesemåtar som var ålment godteke.

I Karlstad fekk eg i 2006 greie på kvar interpunksjonen i Haglands lesing av toponymet kom frå. Swantesson hadde måleutstyr som berre kunne måle eit område på 40 × 40 cm om gongen. Det var meir enn stort nok for breidda av flata som runene står på, som er ca. 13 cm, men innskriftslineene er 112 og 111 cm lange frå og med krossane. For å få med nok overlapping mellom målingane slik at ingenting fall ut, og at avsnitta kunne setjast rett saman etterpå, og for i tillegg å inkludera små område framfor krossane og ved brotkanten, måtte målinga gjennomførast i fire omgangar. Det vart tre lange parti og så eit kort til slutt med berre dei siste 4–5 runeteikna på. Då Swantesson redigerte datafilene i etterkant ved å fjerna overlapping, bomma han med nokre få mm mellom nest siste og siste avsnitt, slik at ikkje heile overlappinga vart teken bort. Tredje partiet sluttar med **u** (Ū) i **inuriki**, medan det fjerde byrjar med nedste del av den bøygdte bistaven til den same **u**-runa. Det er to søkk i nedste halvpart av denne bistaven som utgjer

Haglands «interpunksjonsteikn». (Søkka er relativt tydelege å sjå på det nedste fotografiet i Liestøl 1957: 285.) Den rette lesinga er altså utan skiljeteikn.

På originaldokumentasjonen i Karlstad kunne eg skimta noko som kunne vera dei korte, ekstra kvistene som skulle kunna gjera **tualf** om til Haglands **tuhlf**. Men året etter granska eg steinen i Vitenskapsmuseet i Trondheim og kunne med sjølvsyn konstatere at dette hadde med forvitring å gjera. Steinen er ein gneis, dvs. ei grovkorna (krystallinsk), skifrig bergart av kvarts, feltspat og glimmer. Disse grunnemna forvittrar ulikt, og det viste seg at det var harde kvartskrystallar som var høgare enn groper av mjukare emne som såg ut til å laga omriss av dei ekstra, korte kvistene på ei **h**-rune. Berre i den ekte kvisten på Liestøls **a**-rune fanst det knuste kvartskrystallar som prov på at kvisten var hoggen. Ei rett vurdering av dokumentasjonen frå lasermåling var berre mogleg ved å gå attende til sjølve steinen og granska overflata på ein naturvitskapleg måte, dvs. med omsyn til materialet.

Hagland (2016: 121) nemner altså to ting som kunne tyda på at tolkinga av Kuli-steinens toponym skulle vera *Noriki*. Det første var interpunksjonen i **inu:riki**, som kunne tyda på at *-riki* vart skilt ut som det siste leddet i landsnamnet. Men «skiljeteiknet» er eigentleg resultat av ein liten feil i prepareringa av datafilane frå mikrokarteringa og eksisterer ikkje. Det andre var at lesinga **tuhlf**, tolka **tuelf**, skulle visa at innskrifta elles hadde skilje mellom **i** og **e**, og difor skulle **riki** kunna peika meir mot *-riki* (med rotvokalen *i*) enn dativ *-vegi* (med *e*). Men Liestøls lesing **tualf** er nok det rette, og innskrifta skil som følgje av dette ikkje mellom **i** og **e**. Heide (2017: 14) har såleis dekning for vurderinga si av Haglands bidrag, nemleg at «det ikkje er andre ting som kunne tyde på eit tidleg **Noriki*».

Det kan i tillegg nemnast at laserskanning er komen langt sidan 1990-talet. Swantessons mikrokartering hadde dårleg oppløysing etter dagens krav, berre éi einaste måling pr. mm², og det er ikkje noko å byggja nye lesingar og ei ny tolking på. For kort tid sidan er ei ny laserskanning av Kuli-steinen utført av Laila Kitzler Åhfeldt ved Riksantikvarieämbetet i Stockholm/Visby, og den nye optiske 3D-skanninga har 25 gonger så mange målingar pr. mm². Det vert spanande å sjå om den nye dokumentasjonen kan føra til betre lesemåtar for inn-

skrifta. Men eventuelle nye framlegg må overprøvast ved kontroll mot originalen, og dei må brukast med varsemd.

Litteratur

- Berg, Ivar, Arnold Dalen og Karin Fjellhammer Seim (red.) 2013. *Runestudiar*: Festskrift til Jan Ragnar Hagland. Trondheim.
- Hagland, Jan Ragnar 1991. Kulisteinen – endå ein gong. Gulbrand Alhaug, Kristoffer Kruken og Helge Salvesen (red.): *Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991*. 157–165. Oslo.
- Hagland, Jan Ragnar 1998. Innskrifta på Kulisteinen: Ei nylesing ved hjelp av Jan O. H. Swantessons mikrokarteringsteknologi. Audun Dybdahl og Jan Ragnar Hagland (red.): *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*. 129–139. Senter for middelalderstudier, Skrifter nr. 8. Trondheim.
- Hagland, Jan Ragnar 2016. *Norgevgr og Noriki?* *NN* 32 (2015). 119–122.
- Hallan, Nils 1966. Kulisteinen og kristenrettsvedtaket på Mostertinget. *Du mitt Nordmøre* 1966. 21–28.
- Heide, Eldar 2017. *Noregr* tyder nok vegen mot nord, likevel. *NN* 33 (2016). 13–37.
- Knirk, James E. 2001. Kuli, § 2. The Runestone. Heinrich Beck et al. (red.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, rev. utg. 17. 413–414. Berlin.
- Liestøl, Aslak 1957. 449. Kuli. *Norges innskrifter med de yngre runer*, ved Magnus Olsen, 4. 280–286. Oslo.
- Pettersen, Kristian 1990. Nordmøres forhistorie i landskapet. *Årbok for Nordmøre*. 77–97.
- Sandøy, Helge 1997. *Norgevgr* eller *Noriki?* Arnold Dalen (red.): *Gransking av norsk mål i hundre år etter Ivar Aasen*. 91–104. Det kongelige norske videnskabers selskab, Skrifter 1997.3. Trondheim.
- Swantesson, Jan O. H. 1998. Läsning av inskriptioner med hjälp av mikrokarteringsteknik. Audun Dybdahl og Jan Ragnar Hagland (red.): *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*. 115–128. Senter for middelalderstudier, Skrifter nr. 8. Trondheim.